

---

**ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ  
W BYDGOSZCZY  
STUDIA PEDAGOGICZNE z. 23  
Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna 1994 (8)**

---

**ROZDZIAŁ I. DZIECKO W MŁODSZYM WIEKU SZKOLNYM, JEGO  
ROZWÓJ, UPODOBANIA I OSIĄGNIĘCIA SZKOLNE**

EDMUND STUCKI  
WSP w Bydgoszczy

**ZASÓB UMYSŁOWY DZIECI I ŚWIADOME JEGO  
KSZTAŁTOWANIE**

**1. Zasób umysłowy dzieci w świetle badań J.Wł. Dawida  
i B. Wilgockiej-Okoń**

Rozwój cywilizacji wpływa nie tylko na zmianę warunków życia dzieci, ale także na zakres ich wyobrażeń o świecie i sposób jego pojmowania. W związku z tym, zmienia się w zasadniczy sposób m.in. zasób umysłowy dzieci żyjących w różnych okresach.

Badaniami zasobu umysłowego dzieci zajmowali się w końcu XIX wieku w Ameryce Stanley Hall, w Niemczech Konrad Lange i Berthold Hartmann<sup>1</sup>, a w Polsce badania takie prowadził J. Wł. Dawid i następnie A. Szycówna<sup>2</sup>. W latach późniejszych do badaczy zagadnień z tego zakresu można zaliczyć: A. Librachową, S. Szumana i S. Kowalskiego,<sup>3</sup> a następnie B. Wilgocką-Okoń, T. Poznańską i innych<sup>4</sup>.

J. Wł. Dawid przeprowadził badania w roku 1893 kwestionariuszem pt. "Zasób doświadczeń i wyobrażeń" zawierającym 135 pytań. Dotyczyły one sfery bezpośredniego i zmysłowego doświadczenia dzieci (nie zajmowano się pojęciami abstrakcyjnymi). B. Wilgocka-Okoń w roku 1962 rozszerzyła kwestionariusz J. Wł. Dawida o 54 pytania<sup>5</sup>. Nowe pytania związane były z rozwojem techniki i przemianami społeczno-ekonomicznymi. Niektóre pytania kwestionariusza Dawida, zawierające wyrażenia niezrozumiałe, wychodzące z użycia, modyfikowano w trakcie rozmowy z dziećmi. Na przykład, nie pytano o kamienicę czy chałupę wiejską, ale o dom piętrowy, chatę lub dom wiejski.

Zarówno dzieci badane przez Dawida jak i przez Wilgocką-Okoń pochodziły z różnych środowisk, z przewagą dzieci miejskich. J. Wł. Dawid badał dzieci 7-9 letnie, a B. Wilgocka-Okoń 6-9 letnie. Niżej podaję zestawienie wyników badań J. Wł. Dawida i B. Wilgockiej-Okoń dla dzieci w wieku 7-9 lat w odniesieniu do zakresu kwestionariusza J. Wł. Dawida (136 pytań).

**Tabela 1.** Porównanie wyników osiągniętych przez dzieci 7-9 letnie w zakresie znajomości różnych kategorii pojęć i wyobrażeń w roku 1893 i w latach 1962/63<sup>6</sup>.

Kategorie pojęć i wyobrażeń	Liczba pytań	Wyniki osiągnięte przez dzieci w wieku							
		7 lat		8 lat		9 lat		ogółem	
		1893	1962 -63	1893	1962 -63	1893	1962 -63	1893	1962 -63
A. Świat zwierząt	29	58,6	76,3	65,5	77,5	68,9	79,2	64,3	77,7
B. Świat roślin	33	54,5	81,0	60,6	83,9	69,6	86,0	61,6	83,6
C. Ziemia	7	57,1	80,3	71,4	80,6	71,4	80,8	66,6	80,6
D. Zjawiska natury	11	63,6	76,0	72,7	78,8	72,7	80,8	69,7	78,5
E. Człowiek	15	80,0	73,7	80,0	74,9	86,6	77,5	82,2	75,4
F. Zajęcia ludzi	22	54,5	72,0	63,6	71,9	68,1	75,1	62,1	73,0
G. Miasto i wieś	19	52,6	72,9	63,1	71,7	68,4	75,1	61,4	73,2
Średnie wszystkich pojęć i wyobrażeń	136	60,2	76,1	68,3	77,4	72,8	79,5	67,1	77,7

W powyższej tabeli wyróżnia się 7 kategorii wyobrażeń i pojęć (od A do G)

określanych różną liczbą pytań (podaną w tabeli). Z porównania danych tej tabeli wynika, że dzieci badane w latach 1962/63 w znacznym stopniu przewyższyły pod względem posiadanych wyobrażeń i pojęć swoich rówieśników sprzed 70 lat.

W obydwu grupach badanych zasób pojęć rośnie z wiekiem (nie ma spadków). Z grup wiekowych największe różnice istnieją u 7-latków (o 15,9 %), następnie u 8-latków (o 9,1 %) i najmniejsze u 9-latków (o 6,7 %), wszędzie na korzyść dzieci z roku 1962/63. Średnia różnica wynosiła wtedy 10,6 % na korzyść dzieci tego rocznika.

Dzieci badane przez J. Wł. Dawida najlepiej przyswoiły pojęcia i wyobrażenia dotyczące człowieka (82,2 %), następnie zjawisk natury (69,7 %) i ziemi (66,6 %). Najmniej znały te dzieci świat roślinny (61,6 %) oraz miasto i wieś (61,4 %).

Dzieci badane przez B. Wilgocką-Okoń miały więcej pojęć związanych ze światem roślinnym (83,6 %), ziemią (80,6 %) i zjawiskami natury (78,5 %). Najmniej znane było życie miasta i wsi (73,2 %) oraz zajęcia ludzi (73,0 %).

Uogólniając wyniki obydwu badań można przyjąć, że w sześciu kategoriach (na 7): świat zwierząt, świat roślin, ziemia, zjawiska natury, zajęcia ludzi, miasto i wieś - dzieci badane przez B. Wilgocką-Okoń wykazały znacznie większy zasób wyobrażeń i pojęć, niż ich rówieśnicy sprzed 70 lat. Tylko w kategorii dotyczącej człowieka, dzieci badane w latach 1962/63 miały mniej wyobrażeń i pojęć, niż dzieci z badań J. Wł. Dawida. Poza tym zmieniły się zainteresowania dzieci w ciągu 70 lat. Dzieci dawniej były bardziej zainteresowane sprawami najbliższego otoczenia domowego (najlepiej znały człowieka), natomiast dzieci badane przez B. Wilgocką-Okoń zainteresowane były bardziej zjawiskami przyrodniczo-geograficznymi (stąd najlepsza znajomość roślin, zwierząt, ziemi i jej zjawisk).

Badania te wykazują, że na kształtowanie się zasobu umysłowego dziecka mają wpływ: rodzina, szkoła, środowisko lokalne i szersze środowisko regionalne, środki masowego przekazu, ale także w dużym stopniu własne działania dziecka.

## **2. Zasób umysłowy dzieci z początku lat 80-tych**

Aby porównać przytoczone badania z zasobem umysłowym dzieci lat 80-tych i potwierdzić lub nie dalszy rozwój dzieci, M. Jaworska przeprowadziła, pod moim kierunkiem, ponowne badania (ale dwukrotne) kwestionariuszem B. Wilgockiej-Okoń zawierającym 190 pytań. Mimo, że pytania zostały uzupełnione, również nie docierają do wszystkich pojęć i wyobrażeń dzieci (tym samym nie wyczerpują problemu zasobu umysłowego), to jednak postanowiliśmy jego zakresu nie rozszerzać, aby można było łatwiej porównać wyniki.

Badania przeprowadzano indywidualnie, aby uniknąć podpowiedzi i sugero-

wania się odpowiedziami kolegów. Pytania były zadawane w takiej kolejności, w jakiej są w kwestionariuszu. Nieprawidłowe odpowiedzi lub jej brak zaznaczano przez skreślenie numeru w karcie. Niektóre pytania wymagały dodatkowych wyjaśnień, gdyż zawierały słowa niezrozumiałe dla dzieci, np.: Czy widziałeś wołu w jarzmie? Dodatkowe pytania zadawano także wtedy, gdy dziecko odpowiadało niepewnie i należało sprawdzić, o czym myślało. Za poprawne przyjęto też odpowiedzi dzieci mówiące o tym, że dane pojęcia czy wyobrażenia znają tylko np. z telewizji, radia itp.

Badania pierwsze przeprowadziliśmy w roku 1981 w grupie 80 dzieci wiejskich (po 20 z każdej kategorii wiekowej od 6-9 lat wyłonionych drogą losowania). Wieś Gierwałd, w której zamieszkiwały badane dzieci, jest oddalona od najbliższego miasta - Ostródy o 23 km i od Olsztyna o około 50 km. Jest to wieś typowo rolnicza, średniej wielkości, licząca około 800 mieszkańców.

Pytania kwestionariusza zostały zgrupowane w 7 kategorii, w nieco innej kolejności i innym zakresie, mianowicie: A - świat roślin, B - świat zwierząt, C - ludzie i ich zawody, D - wieś, E - miasto, F - wytwory cywilizacji współczesnej, G - ziemia i jej zjawiska. Grupa A zawierała pojęcia i wyobrażenia dotyczące znajomości: owoców, warzyw, drzew, kwiatów, zbóż; grupa B - ssaków, ptaków, ryb, owadów, gadów, płazów; grupa C - pojęć i wyobrażeń dotyczących cech ludzi, ich uczuć, i pracy; grupa D - wyobrażenia i pojęcia charakterystyczne dla życia wsi (praca na roli, warunki bytowe mieszkańców wsi); grupa E - zawierała pojęcia dotyczące życia miasta, uprzemysłowienia; grupa F - wyobrażenia i pojęcia związane z rozwojem kultury i techniki; grupa G - zjawiska natury.

W tabeli 2 przedstawiam wyniki osiągnięte przez dzieci w poszczególnych kategoriach pojęć i wyobrażeń.

**Tabela 2.** Zestawienie wyników osiągniętych przez dzieci 6-9 letnie w zakresie znajomości poszczególnych kategorii pojęć i wyobrażeń (dane w procentach)

Kategorie pojęć i wyobrażeń	Poziom zasobu umysłowego dzieci według wieku				
	6 lat	7 lat	8 lat	9 lat	ogółem
A. Świat roślin	74,9	93,1	93,6	94,4	89,0
B. Świat zwierząt	80,0	89,0	91,0	95,0	88,7
C. Ludzie i ich zawody	44,3	71,2	76,4	84,1	69,0
D. Wieś	70,9	90,0	91,4	93,6	86,5

Kategorie pojęć i wyobrażeń	Poziom zasobu umysłowego dzieci według wieku				
	6 lat	7 lat	8 lat	9 lat	ogółem
E. Miasto	47,3	77,0	78,6	86,4	72,3
F. Wytwory cywilizacji	53,6	76,7	78,6	89,3	74,5
G. Ziemia i jej zjawiska	67,0	95,7	95,0	97,2	88,7
Średnie wszystkich pojęć i wyobrażeń	62,6	84,6	86,7	91,4	81,2

Dane tabeli 2 wskazują, że średni poziom zasobu pojęć i wyobrażeń rośnie z wiekiem od 62,6 % u 6-latków do 91,4 % u 9-latków. Różnice między grupami 7, 8 i 9-latków są niewielkie (2,1 % i 4,7 %), natomiast między 6 i 7-latkami różnica jest duża (22 %).

Badane dzieci ogółem (6-9 -letnie) wykazały najlepszą znajomość świata roślin (89,0 %), następnie świata zwierząt i ziemi oraz jej zjawisk (po 88,7 %). Na czwartym miejscu były wyobrażenia i pojęcia dotyczące środowiska, w którym żyją dzieci ze wsi (86,5 %), dalej wytwory cywilizacji współczesnej (74,5 %) i życie miasta (72,3 %). Najmniej wyobrażeń i pojęć miały dzieci o ludziach i ich zajęciach (69,0 %).

Przedstawię obecnie niektóre wyniki osiągnięte przez dzieci w poszczególnych kategoriach. Oto one:

#### A. Świat roślin

Zagadnienia dotyczące świata roślin zawarte były w 40 pytaniach. Dzieci posiadały duży zasób wyobrażeń i pojęć o świecie roślin. Dobrze знаły owoce, warzywa, kwiaty i zboże. Wśród owoców: jabłka i wiśnie znane były wszystkim badanym dzieciom, natomiast winogrona na krzaku widziało tylko 63,7 %. Niektóre warzywa i byliny, takie jak: kartofle, kapusta, burak, cebula znało 100 % badanych. Najmniej znana była rzepa (66,2 %).

Wśród kwiatów: róże i bez znali wszyscy badani, 97 % znało stokrotkę, 95 % bratki i goździki, 88,7 % fiołki i malwy. Rezedę znało zaledwie 5 % dzieci. Ze zbóż najlepiej dzieci znały żyto (87,5 %) i pszenicę (85 %), najmniej proso (52,5 %). Dużą orientację wykazały dzieci w rozróżnianiu gatunków drzew. Takie drzewa jak: brzoza, dąb, lipa, sosna znane były wszystkim dzieciom. Najmniej znane były: wierzba (78,7 %) i topola (83,7 %). Las i łąkę znały wszystkie dzieci, a ugór tylko 32,5 %.

### B. Świat zwierząt

Badane dzieci wykazały dużą znajomość świata zwierząt. Takie ptaki jak: gęś, kurę, gołębia, bociana, jaskółę, kukułkę znały wszystkie dzieci. Dobrze znały też sowę (96,2 %), wronę (95 %), jastrzębia (93,7 %), skowronka (90 %). Najmniej znany dzieciom był słowik (65 %).

Z grupy ssaków domowych najlepiej znane były: wieprz (100 %) i owca (88,7 %). Wołu zaś dzieci 6 i 7-letnie nie znały w ogóle, natomiast dzieci starsze tylko z obrazków i z telewizji (ogółem 12,5 %). Z pozostałych ssaków bardzo dobrze znane były: wiewiórka, mysz, sarna (wszystkie w 100 %), mało znany był nietoperz (40 %).

Owady, o które pytano, były znane w 100 %. Wśród pierścienic dobrze znana była dżdżownica (96,2 %), a mniej pijawka (71,2 %). W ogrodach zoologicznych było zaledwie 12,5 % dzieci.

### C. Ludzie i ich zawody

Pytania zawarte w tej części kwestionariusza dotyczą pewnych cech ludzkich, uczuć, stroju a także pracy (zawodu) i innych zajęć człowieka. W grupie pytań dotyczących pewnych cech ludzi - ich ułomności fizycznych czy psychicznych - najlepiej wyobrażały sobie dzieci człowieka kulawego (97,5 %), pijanego (96,2 %), umarłego (91,2 %), najmniej człowieka ślepego (42,5 %) i garbatego (70 %).

Wśród wyobrażeń i pojęć dotyczących zawodów najlepiej znany był zawód milicjanta (100 %), rybaka (97,5 %), konduktora (81,2 %), kowala (78,7 %). Mniej znany był zawód aptekarza (73,3 %) i szewca (65 %). Najmniej dzieci widziało przy pracy tokarza (16,2 %), nie wiedziały też co robi agronom (5 % poprawnych odpowiedzi). Bardzo duże trudności miały dzieci z odpowiedzią na pytanie: Czy wiesz, kto to jest poseł, radny? Na te pytania poprawnie odpowiedziało tylko 10 % badanych, a dzieci 6 i 7-letnie w ogóle nie znały tych pojęć. Bardzo dobrze dzieci znały harcerza, żołnierza na koniu widziały tylko w telewizji (ale aż 98,7 %). Natomiast bardzo mało dzieci wiedziało kto to był Gagarin (28,7 %).

### D. Wieś

W kwestionariuszu znajdują się 22 pytania dotyczące życia wsi. Z prac w polu dzieci najlepiej znały orkę (100 %) i koszenie (100 %), najmniej żęcie (28,7 %) i to z audycji telewizyjnych. Bardzo mało dzieci było w młynie wodnym (22,5 %). Dobrze znane były dzieciom pomieszczenia i budynki gospodarcze: w stodole było 100 %, kurnik znało 98,7 %, w chlewie było 87,5 % i w stajni 83,7 %.



### E. Miasto

Wyobrażenia i pojęcia dotyczące życia w mieście obejmowały 22 punkty. Wiele badanych dzieci znało pocztę (98,7 %), bibliotekę (95 %) i świetlicę (86,2 %). Część pytań dotyczyło fabryki i huty. Niektóre dzieci znały te pojęcia i wyobrażenia z telewizji, żadne z badanych dzieci nie było ani w fabryce, ani w hucie. Właściwe wyobrażenia o hucie miało 45 % badanych, a o fabryce 43,7 %. Mało dzieci widziało ruiny zamku (48,7 %), wieżę (32,5 %) i zna Radę Narodową (32,5 %), a bardzo mało widziało klasztor (17,5 %). Większość była na placu budowy i przyglądała się pracy murarzy (91,2 %). Pojęcie pałacu znane było tylko z telewizji (77,5 %).

### F. Wytwory cywilizacji współczesnej.

Wyobrażenia i pojęcia dotyczące współczesnej cywilizacji zawarte są w 21 punktach. Dotyczyły one środków lokomocji, przedmiotów codziennego użytku, narzędzi pracy, miejsca rozrywek kulturalnych. Badane dzieci jechały samochodem (100 %), motocyklem (81,2 %), rzadziej pociągiem (61,2 %), a windą jechało tylko 31,2 % badanych. Wiele dzieci widziało helikopter (93,7 %) i samolot (86,2 %). Wśród przedmiotów codziennego użytku najpopularniejsze były: telewizor, lodówka, adapter (znane w 100 %) i telefon (96,2 %) oraz nieco mniej znany aparat fotograficzny (81,2 %).

Z rozrywek kulturalnych zarówno kino, jak i teatr są mało dostępne badanym dzieciom. Wiąże się to z dużą odległością wsi od miasta. Teatr znało 37,5 % dzieci, kino 42,5 %, a trochę więcej znało muzeum (58,7 %). O sputnikach słyszało zaledwie 25 % badanych, a także stosunkowo mało dzieci wiedziało, co to jest elektrownia (42,5 %).

### G. Ziemia i jej zjawiska

Zagadnienia dotyczące tego tematu zawarte zostały w 20 pytaniach. Najwięcej dzieci widziało rosę (100 %), mgłę (98,7 %), strumyk (98,7 %) i rzekę (97,5 %). Najmniej dzieci znało źródło (48,7 %), trochę więcej morze (68,7 %) i dość dużo staw (78,7 %).

Kolejnym etapem pracy było porównanie wyników własnych badań z badaniami B. Wilgockiej-Okon. Przedstawiono je w tabeli 3.

**Tabela 3.** Porównanie wyników osiągniętych przez dzieci 6-9-letnie w zakresie zasobu umysłowego w badaniach B. Wilgockiej-Okoń i własnych

Kategorie pojęć i wyobrażeń	Wyniki osiągnięte przez dzieci w wieku									
	6 lat		7 lat		8 lat		9 lat		ogółem	
	1962 -63	1981	1962 -63	1981	1962 -63	1981	1962 -63	1981	1962 -63	1981
A	73,9	74,9	77,5	93,1	81,5	93,6	82,7	94,4	79,3	89,0
B	71,4	80,0	75,8	89,0	77,4	91,0	78,1	95,0	76,4	88,7
C	68,7	44,3	66,6	71,2	65,8	78,4	70,9	84,1	67,1	69,0
D	75,1	70,9	79,5	90,0	79,9	91,4	81,8	93,6	79,6	86,5
E	65,9	47,3	63,4	77,0	63,0	78,6	67,6	86,4	64,0	72,3
F	72,9	53,6	68,5	76,7	71,0	78,6	73,3	89,3	70,3	74,5
G	77,0	67,0	75,5	95,7	77,3	95,0	79,0	97,2	76,8	88,7
Średni poziom zasobu umysłowego	72,1	62,6	72,4	84,6	73,7	86,7	76,2	91,4	73,2	81,2

Jak wynika z analizy tabeli 3 zasób pojęć i wyobrażeń rośnie z wiekiem w obydwu grupach. Dzieci 6-9-letnie badane w roku 1981 mają znacznie większy zasób wyobrażeń i pojęć, niż dzieci badane w latach 1962/63 (średnio wyższy o 8 %). Przy czym w grupach od 7 do 9 lat są one wszędzie wyższe, niż u ich rówieśników sprzed prawie 20 lat (7-latki o 12,2 %, 8-latki o 13 % i 9-latki o 15,2 %), natomiast w grupie 6-latków odwrotnie niższe o 9,5 %. Dzieci te przewyższają swoich rówieśników sprzed 20 lat zaledwie w dwóch kategoriach wyobrażeń: świata roślin i świata zwierząt. W pozostałych kategoriach osiągnęły znacznie niższe wyniki, niż dzieci w roku 1962/63.

### 3. Świadome kształtowanie przez nauczyciela zasobu umysłowego dzieci

Niskie wyniki badań 6-latków i obserwacje środowiska rodzinnego badanych dzieci pozwoliły wyciągnąć wniosek, że na tworzenie się zasobu umysłowego dzieci przez nas badanych rodzina wpływa w mniejszym stopniu, niż przed laty. Duża



różnica w zasobie umysłowym między dziećmi sześciolatkami i siedmioletnimi w naszych badaniach, jak i między dziećmi sześciolatkami badanymi przez B. Wilgocką-Okoń oraz sześciolatkami badanymi przez nas wskazują na zmniejszenie się roli rodziny w tworzeniu wyobrażeń i pojęć u dzieci na korzyść szkoły.

Badane przez nas dzieci siedmioletnie, ośmioletnie i dziewięcioletnie (objęte systematycznym oddziaływaniem szkoły) mają znacznie więcej wyobrażeń i pojęć, niż ich rówieśnicy sprzed lat. Jednak znajomość niektórych wyobrażeń i pojęć związanych z miastem i współczesną cywilizacją jest bardzo mała.

W związku z tym opracowaliśmy program działań w celu przybliżenia dzieciom wiejskim tego, co jest dostępne dzieciom w mieście, jak również tych wyobrażeń i pojęć, których dzieci nie posiadają. Realizacja programu odbywała się w ciągu trzech lat i obejmowała:

#### W klasie I

1) Wycieczka do Grunwaldu (odległego o 8 km od Gierzwałdu) - zwiedzenie Muzeum Bitwy Grunwaldzkiej. Wycieczkę tę odbyły dzieci wraz z rodzicami we wrześniu. Wyjazd do muzeum połączono ze ślubowaniem i pasowaniem na ucznia. Po uroczystości dzieci obejrzały fragment filmu "Krzyżacy", w kinie mieszczącym się w muzeum. Dzieci bardzo przeżyły ten dzień i od tego czasu muzeum oraz kino było wszystkim znane. Wzbogaciły one swoje wyobrażenia i pojęcia dotyczące eksponatów w muzeum (np. miecz, tarcza, pomnik itp.).

2) Wycieczka do Olsztynka (odległego o 18 km od Gierzwałdu) - zwiedzenie Muzeum Budownictwa Ludowego w Olsztynku. Dzieci przyswoiły sobie pojęcia: skansen, wiatrak, młyn itp. Obejrzały narzędzia rolnicze używane przed laty, widziały chaty kryte słomą, stroje ludowe. W drodze powrotnej zobaczyły cmentarz pomordowanych w czasie wojny jeńców (Polaków, Rosjan) w Sudwie i złożyły kwiaty pod pomnikiem.

3) Wyjazd do Olsztyna (odległego o 50 km) na spektakl do teatru lalkowego. Po spektaklu odbyło się spotkanie z aktorami teatru, którzy opowiadali o swojej pracy. Dzieci udały się też na spacer po mieście, wstąpiły do cukierni na lody i ciastka.

#### W klasie II

1) Wycieczka do Ostródy (odległość 23 km). Zwiedzanie miasta: ruiny zamku, ważniejsze zakłady pracy, sklepy z różnymi artykułami, dworzec kolejowy. Obserwacja pracy szewca, aptekarza, kupowanie książek w księgarni. Po zwiedzeniu miasta dzieci poszły do kina.

2) Spotkanie z radnym Gminnej Rady w Gierzwałdzie. Spotkanie w Urzędzie



Gminy, omówienie pracy radnych w komisjach GRN i wyjaśnienie pojęć: Rada Narodowa, Sejm, radny, poseł itp.

3) Rejs spacerowy statkiem po Jeziorze Drwęckim (z Ostródy).

Kształtowanie pojęć: przystań, żegluga, kajak, sporty wodne. Obserwacja ptaków i środowiska okolicy jeziora.

4) Wyjazd do Filharmonii Olsztyńskiej i obejrzenie bajki muzycznej "Piotruś i wilk".

### W klasie III

1) Wycieczka do Olsztyna. Zwiedzanie zamku (sali Kopernika). Zapoznanie się z historią regionu. Wielcy ludzie Ziemi Mazurskiej. Obejrzenie w planetarium filmu "Spacerkiem w kosmosie" (pojęcia: gwiazda, planeta, sputnik, kometa itp.). Wspólna zabawa dzieci z aktorami w teatrze na spektaklu "Papuga pana Profesora".

2) Wycieczka rowerowa do źródeł Drwęcy (odległość około 10 km). Oglądanie stawów rybnych w Czarcim Jarze. Wykonanie zdjęć: źródła, stawu, strumyka, rzeki itp.

3) Wycieczka do Trójmiasta (2 dni). Zwiedzanie gdańskiej Starówki, parku w Oliwie. Wysłuchanie koncertu organowego. Zwiedzanie ogrodu zoologicznego, molo, plaży i obserwacja portów i statków.

Przedstawiony wyżej program był ukierunkowany na zdobywanie coraz większej liczby pojęć i wyobrażeń dzieci o świecie współczesnym. Chodziło nie tylko o liczbę tych wyobrażeń i pojęć, ale również o ich jakość.

Dzieci objęte tym programem były badane w roku 1984 po raz drugi. Były to te same dzieci, które podczas badań w roku 1981 jako sześciolatki osiągnęły bardzo niskie wyniki (niższe niż dzieci badane przed 19 laty przez B. Wilgocką-Okoń). Dane w tym zakresie ilustruje tabela 4.

**Tabela 4.** Porównanie wyników osiągniętych przez dzieci 9-letnie w poszczególnych kategoriach pojęć i wyobrażeń (w procentach)

Kategorie pojęć i wyobrażeń	Wyniki osiągnięte przez dzieci 9-letnie		
	w r. 1981	w r. 1984	różnica
A. Świat roślin	94,4	98,8	4,4
B. Świat zwierząt	95,0	100,0	5,0
C. Ludzie i ich zawody	84,1	96,0	11,9

Kategorie pojęć i wyobrażeń	Wyniki osiągnięte przez dzieci 9-letnie		
	w r. 1981	w r. 1984	różnica
D. Wieś	83,6	100,0	16,4
E. Miasto	86,4	99,2	12,8
F. Wytwory cywilizacji	89,3	100,0	10,7
G. Ziemia i jej zjawiska	97,2	100,0	2,8
Średnie wszystkich pojęć i wyobrażeń	91,4	99,2	7,8

Tabela 4 wykazuje, że wyniki osiągnięte przez badane dzieci w 1984 są znacznie wyższe od wyników tych samych dzieci sprzed 3 lat, a także wyższe, niż ich rówieśników badanych w roku 1981.

Wśród roślin mało znane były: rezeda i proso. Wszystkie zwierzęta znane były doskonale (100 %). Na tak wysoki odsetek wpłynęła m.in. wycieczka do ZOO. W kategorii C (ludzie) najmniej dzieci widziało człowieka garbatego i ślepego, natomiast 100 % badanych wiedziało kto to jest radny, poseł, aptekarz, szewc. W kategorii dotyczącej miasta wszystkie dzieci wiedziały, co to jest rada narodowa, były w księgarni, ale nie wszystkie widziały klasztor.

Wyobrażenia i pojęcia dzieci o współczesnej cywilizacji są bardzo wysokie (100 %). Badane dzieci były w teatrze, kinie, muzeum (ich rówieśnicy w 1981 roku miały z tych wyobrażeń najniższy wynik). Pojęcia i wyobrażenia dotyczące Ziemi i jej zjawisk były również doskonale znane dzieciom badanym w roku 1984.

Podsumowując wyniki obydwu badań mogę stwierdzić, że dzieci badane w roku 1984, jako 9-latki, mają znacznie wyższy zakres wyobrażeń i pojęć (średnio 99,2 %), niż te same dzieci badane w roku 1981 jako 6-latki (62,6 %). Przyrost średni wynosi aż 36,6 %. Przyrosty pojęć i wyobrażeń w poszczególnych grupach wynoszą: od 20 % w kategorii B (poprzez 23,9 % w kategorii A, 29,1 % w kategorii D, 33 % w kategorii G, 44,9 % w kategorii E, 46,4 % w kategorii F) do 51,7 % w kategorii C. Porównując grupę dzieci 9-letnich w roku 1981 (średnio 91,4 %) i 1984 (średnio 99,2 %) można przypuszczać, że tak znaczna różnica (średnio o 7,8 %) poziomu wyobrażeń i pojęć dzieci powstała pod wpływem świadomej działalności nauczyciela. Różnice w poszczególnych grupach wahają się od 2,8 % do 16,4 %.

#### 4. Próba syntezy

Zasób umysłowy badanych przeze mnie dzieci jest bogatszy od zasobu umysłowego dzieci badanych przez J. Wł. Dawida i B. Wilgocką-Okoń. Dotyczy to wszystkich kategorii wyobrażeń i pojęć. Na taki wynik wpłynął rozwój nauki, kultury i techniki na przestrzeni lat, ale przede wszystkim świadome kształtowanie zasobu pojęć i wyobrażeń przez nauczyciela.

Potwierdza się wyraźnie większa rola szkoły, mniejsza rodziny - w porównaniu z rokiem 1962/63. Znajomość wyników badań B. Wilgockiej-Okoń i własnych z roku 1981 uświadomiła nam, jak wiele pojęć i wyobrażeń o świecie współczesnym jest niedostępnych dla dziecka wiejskiego. Szczególnie mało znane są pojęcia dotyczące miasta i współczesnej cywilizacji (np.: teatr, kino, muzeum, winda, ZOO, rada narodowa, morze itp.).

Badania te wykazały ponadto mniejszą rolę środowiska najbliższego dziecku - rodziny, w kształtowaniu jego zasobu umysłowego w stosunku do badań B. Wilgockiej-Okoń i wzrost roli szkoły (nauczyciela). Świadoma działalność nauczyciela poprzez specjalnie realizowany (przez 3 lata) program, obok innych codziennych działań dydaktyczno-wychowawczych, miała znaczący wpływ na zwiększenie się zasobu umysłowego w stosunku do dzieci z tego samego środowiska badanych w roku 1981.

#### Załącznik 1

##### Kwestionariusz

do badania doświadczeń i wyobrażeń dzieci J. Wł. Dawida, rozszerzony i zmodyfikowany przez B. Wilgocką-Okoń<sup>7</sup>

Czy widziałeś: (1) Stado owiec na pastwisku, (2) kurę z kurczętami, (3) gęś (kaczkę) na wodzie, (4) wołu w jarzmie, (5) gołębia, (6) bociana, (7) jaskółkę.

Czy słyszałeś: (8) skowronka, (9) słowika, (10) kukułkę.

Czy widziałeś: (11) wiewiórkę żywą, (12) chrabąszcza, (16) rybę w wodzie, (17) pająka w sieci, (18) pszczołę w ulu, (19) mrówki w mrowisku, (20) ślimaka pelzającego, (21) żabę skaczącą, (22) wieprza (świnie).

Czy byłeś: (23) w ogrodzie zoologicznym.

Czy widziałeś: (24) zającą w polu (w lesie), (25) mysz, (26) wronę, (27) nietoperza, (28) pijawkę ssącą ciało człowieka, (29) jastrzębia w powietrzu.

Czy widziałeś: (30) jabłka (gruszki, śliwki) na drzewie, (31) drzewa (wiśnię).

jabłoń, gruszę) okryte kwieciami, (32) leszczynę, (33) topolę, (34) brzozę, (35) wierzbę przy drodze (nad wodą), (36) dąb, (37) lipę, (38) sosnę, (39) krzak porzeczek, (40) winogrona na krzaku, (41) mech na drzewie, (42) grzyb w lesie. Czy widziałeś na gruncie rosące: (43) groch, (44) kartofle, (45) kapustę, (46) różę (na krzaku), (47) fiołek, (48) słonecznik, (49) malwy, (50) goździk, (51) bratek, (52) makówkę na łądździe, (53) konwalię, (54) bez.

Czy byłeś: (55) w lesie, (56) na łące, (57) na polu z pszenicą, (58) na polu z żytem, (59) na polu, które leży ugiorem.

Czy miałeś w ręku: (60) burak, (61) rzepę, (62) cebulę.

Czy widziałeś: (63) dół, z którego wybierają piasek, (64) dół, z którego wybierają glinę.

Czy byłeś: (65) nad rzeką, (66) nad stawem, (67) na moście.

Czy widziałeś: (68) źródło (wody), (69) górę (góry, pagórki).

Czy widziałeś: (70) jak słońce wschodzi, (71) jak słońce zachodzi, (72) księżyc w pełni, (73) księżyc w nowiu, (74) ranny świt, (75) niebo gwiazdziste, (76) tęczę.

Czy byłeś na dworze: (77) podczas burzy, (78) podczas mgły, (79) podczas gradu, (80) podczas rosy.

Czy widziałeś: (81) chłopca w stroju wiejskim, (82) zakonnika w habicie, (83) żołnierza na koniu, (84) ślepego, który idzie, (85) garbatego, (86) kulawego, (87) człowieka zezowatego, (88) umarłego, (89) człowieka w gniewie, (90) pijanego, który idzie, (91) człowieka przestraszonego, (92) ludzi tańczących.

Czy byłeś: (93) w teatrze (cyrku).

Czy słyszałeś: (94) orkiestrę grającą, (95) grę na fujarce.

Czy widziałeś: (96) jak drwa rąbią, (97) jak dom stawiają, (98) jak orzą pługiem, (99) jak żną zboże, (100) jak koszą, (101) jak sieją ziarno, (102) jak siekają mięso (smażą, obierają kartofle).

Czy widziałeś przy robocie: (103) szewca, (104) kowala, (105) tokarza.

Czy widziałeś: (106) jak ogrodnik sadi drzewa (obcina, szczepi), (107) wiatrak.

Czy byłeś: (108) w młynie wodnym, (109) w stodole, (110) w spichrzu, (111) w fabryce, (112) w sądzie, gdzie sądzą (w biurze, urzędzie), (113) na targu (jarmarku), (114) czy kiedyś sam kupowałeś coś w sklepie.

Czy jechałeś: (115) koleją żelazną (pociągiem), (116) wozem (bryczką, powozem), (117) czy płynąłeś łódką.

Czy byłeś: (118) w większym mieście, (119) w miasteczku, (120) na wsi, (121) w chałupie wiejskiej, (122) w klasztorze, (123) w szpitalu, (124) na cmentarzu.

Czy widziałeś: (125) chatę krytą słomą, (126) kamienicę piętrową, (127) pałac,  
 (128) więzienie, (129) ruiny zamku.  
 Czy byłeś: (130) w piwnicy, (131) na strychu (poddaszu), (132) na wieży, (133)  
 w stajni, (134) w chlewie.  
 Czy widziałeś: (135) kurnik, (136) pożar.  
 Czy widziałeś: (137) oziminę na polu, (138) oset, (139) proso na polu, (140)  
 łubin kwitnący, (141) jęczmień na polu, (142) stokrotkę, (143) rezedę.  
 Czy widziałeś: (144) labędzia pływającego po stawie, (145) jaszczurkę, (146)  
 sarnę w lesie lub w ZOO, (147) żółwia, (148) osę latającą, (149) indyka, (150)  
 sowę.  
 Czy wiesz co robi: (151) rybak.  
 Czy widziałeś przy pracy: (152) konduktora, (153) aptekarza.  
 Czy widziałeś: (154) hutę żelaza (szkła).  
 Czy byłeś: (155) w kinie.  
 Czy widziałeś: (156) siewnik.  
 Czy widziałeś: (157) płynący strumyk, (158) morze.  
 Czy widziałeś: (159) helikopter, (160) samolot pasażerski.  
 Czy jechałeś: (161) samochodem, (162) windą, (163) motocyklem.  
 Czy widziałeś: (164) dźwig na budowie.  
 Czy słyszałeś: (165) o sputniku.  
 Czy miałeś w ręku: (166) żarówkę.  
 Czy widziałeś: (167) adapter, (168) aparat telefoniczny, (169) telewizor, (170)  
 lodówkę, (171) aparat fotograficzny.  
 Czy robiłeś zakupy: (172) w sklepie samoobsługowym.  
 Czy wiesz, co to jest: (173) elektrownia.  
 Czy wiesz, czym zajmuje się: (174) agronom.  
 Czy widziałeś: (175) aktora, (176) marynarza, (177) milicjanta, (178) telegram.  
 Czy byłeś: (179) na poczcie.  
 Czy znasz: (180) swój adres.  
 Czy wiesz, kto to jest: (181) Gagarin.  
 Czy widziałeś: (182) bibliotekę lub czytelnię, (183) stadion sportowy lub  
 boisko sportowe.  
 Czy wiesz, co znajduje się: (184) w muzeum, (185) w księgarni.  
 Czy wiesz, co to jest: (186) świetlica.  
 Czy wiesz, kto to jest: (187) harcerz, (188) poseł, (189) radny.  
 Czy byłeś: (190) w radzie narodowej.



**PRZYPISY**

- <sup>1</sup> Por. B. Wilgocka-Okoń: Zasób umysłowy dzieci dawniej a dziś. Warszawa PZWS 1967 s. 8
- <sup>2</sup> Tamże, s. 9-14
- <sup>3</sup> A. Librachowa: Rozumowanie dzieci. Warszawa 1922; S. Szuman: Rozwój myślenia u dzieci w wieku szkolnym. Warszawa 1938; S. Kowalski: Rozwój mowy i myślenia dziecka. Warszawa 1962
- <sup>4</sup> B. Wilgocka-Okoń: Zasób umysłowy dzieci dawniej a dziś. Warszawa PZWS 1967;  
T. Poznańska: O kształtowaniu pojęć w klasach niższych. Warszawa WSIP 1976
- <sup>5</sup> Kwestionariusz w nowej wersji stanowi załącznik niniejszego opracowania i zawarty jest w książce B. Wilgockiej-Okoń; op.cit., s. 30-32
- <sup>6</sup> B. Wilgocka-Okoń: op.cit., s. 74-77
- <sup>7</sup> Tamże, s. 30-32

**SUMMARY**

The research carried out by the author in the eighties shows that mental store of the children aged 7 - 10 in all categories of notions and ideas of the world is broader than that of the children investigated by J. Wł. Dawid (the end of the XIX century) and B. Wilgocka-Okoń (the sixties). It is the result of the development of science, culture and technology, but first of all of conscious forming of the store of notions done by school, with the decreasing role of the family. Thus there is the necessity of carrying out at school, together with other everyday didactic - educational activities, a special programme of forming notions and ideas of the world.